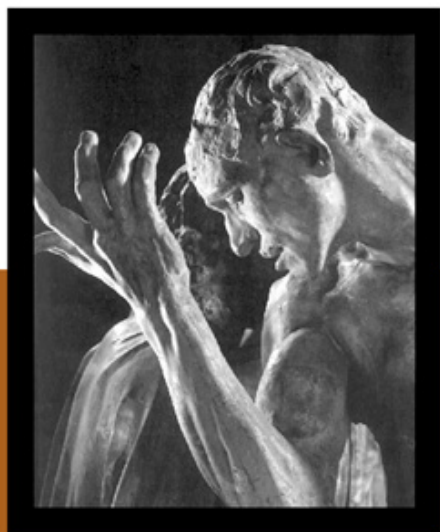

JIŘÍ JANKOVSKÝ

Etika

pro
pomáhající
profese

TRITON

TRITON

JIŘÍ JANKOVSKÝ

Etika pro pomáhající profese

TRITON

Jiří Jankovský

Etika pro pomáhající profese

Tato kniha, ani žádná její část, nesmí být kopírována, rozmnožována, ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

PhDr. Jiří Jankovský, Ph.D.

Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

recenzoval:

prof. Dr. Albert-Peter Rethmann

Theologische Hochschule Chur, Švýcarsko

© Jiří Jankovský, 2003

© TRITON, 2003

Cover © Renata Ryšlavá, 2003

Vydalo Nakladatelství TRITON, Vykáňská 5,
100 00 Praha 10, www.triton-books.cz

ISBN 80-7254-329-6

Obsah

Předmluva	9
1 Otázky týkající se podstaty člověka	13
1.1 Člověk je sám sobě otázkou	13
1.2 Holistické pojetí člověka	15
1.3 Vrstvy, formy, dimenze bytí člověka (osobnosti)	18
2 Základní pojmy související s etikou	21
2.1 Etika	21
2.2 Morálka	24
2.3 Politika	26
2.4 Mravnost	28
2.5 Moralita	31
2.6 Svědomí	31
2.7 Svoboda člověka	37
2.8 Dobro a zlo	40
2.9 Norma a zákon	45
2.10 Autorita a moc	48
3 Vztah k sobě samému	52
3.1 Osoba a osobnost	53
3.2 Co jsem Já?	55
3.3 Co je Já?	55
3.4 Vývoj Já (sebepojetí)	60
Eriksonovo pojetí vývoje	62
3.5 Sebevýchova člověka	64
3.5.1 Sebepoznání jako součást sbevýchovy	65
3.5.2 Charakterové rysy	66
3.5.2.1 Charakterové rysy a sebevýchova	67
3.5.2.2 Pokora	69
4 Vztah člověka k okolnímu světu	71
4.1 Sociální komunikace člověka	71
4.1.1 Verbální komunikace	72
4.1.2 Neverbální komunikace	72
4.2 Člověk a sociální prostředí	77

Primární, sekundární a totální instituce (skupiny).....	77
1. Rodina, manželství.....	78
2. Stát.....	82
4.3 Vztah člověka k přírodě.....	85
4.3.1 Příroda a přirozenost.....	85
4.3.2 Člověk a ekologie.....	86
4.3.3 Člověk a biosféra.....	88
4.3.4 Ekologická (environmentální) etika.....	90
4.4 Člověk a vesmír.....	92
4.5 Vztah člověka k věcem.....	95
Narušený vztah člověka k věcem.....	98
1. Zneužívání omamných a psychotropních látek, gamblerství.....	100
2. Narušení vlastnického práva.....	105
4.6 Vztah člověka k vědě a technice.....	108
4.6.1 Technokratismus.....	109
4.6.2 Aktuální úkoly rozvoje vědy a techniky.....	110
5 Vztah člověka k životu.....	112
5.1 Úcta k životu.....	113
Ochrana nenarozeného života.....	115
1. Problém počátku lidského života.....	115
2. Umělé přerušování těhotenství.....	116
3. Morální otázky spojené s antikoncepcí.....	120
4. Morální otázky spojené s asistovanou reprodukcí.....	121
5. Klonování lidských kmenových embryonálních buněk.....	122
5.2 Utrpení, nemoc, smrt.....	126
5.2.1 Životní krize.....	126
5.2.2 Smysl utrpení.....	128
5.2.3 Závažné onemocnění.....	130
5.2.3.1 Fáze psychické odezvy na závažné onemocnění podle Elisabeth Kübler-Rossovové.....	131
5.2.3.2 Informování vážně nemocného o jeho zdravotním stavu.....	134
5.2.3.3 Informování příbuzných vážně nemocného.....	137
5.2.3.4 Závažné onemocnění (postižení) dítěte.....	137
5.2.4 Finalita života (umírání a smrt).....	139
5.2.4.1 Péče o umírající.....	142
5.2.4.2 Hospicová péče.....	146
5.2.4.3 Eutanázie jako etický problém.....	147

5.2.4.4 Pastorační péče.....	150
5.3 Etické otázky související s transplantací orgánů.....	153
6 Problémy spojené svýkonem pomáhajících profesí.....	157
Syndrom vyhoření	158
1. Možnosti zjišťování míry vyhoření	160
2. Možnosti přeladění a prevence vyhoření.....	162
7 Pomáhající profese a náboženství.....	166
7.1 Definice náboženství	166
Pojem víry.....	168
7.2 Církev, náboženské společnosti, ekumenismus.....	169
7.3 Judaismus (židovství)	170
7.4 Křesťanství	171
7.4.1 Katolická církev	172
7.4.2 Pravoslavné církve.....	173
7.4.3 Starokatolická církev	174
7.4.4 Církev československá husitská	174
7.4.5 Tradiční protestantské církve	175
7.4.6 Ostatní protestanté.....	176
7.5 Společnosti na pomezí.....	178
7.6 Islám.....	180
7.7 Čínské lidové (národní) náboženství.....	182
7.8 Indické národní náboženství a buddhismus	183
Buddhismus	184
7.9 Vlna nové religiozity.....	186
Závěr.....	189
Shrnutí	191
Summary.....	192
Literatura	193
Přílohy.....	197
Jmenný rejstřík	216
Věcný rejstřík.....	219

Předmluva

Předkládaná kniha si rozhodně nečiní nárok na úspěšné nalézání odpovědí na složité otázky lidské existence, ale podobá se spíše hledání nejrůznějších souvislostí a vztahů. Nechce být ani pouhým shrnutím základních etických pojmů a principů, i když se jich v jednotlivých kapitolách dovolává. Cílem je především snaha upozornit čtenáře na **etické otázky související s výkonem tzv. pomáhajících profesí**.

Také dnes platí, velmi pravděpodobně ještě naléhavěji než v dobách minulých, že **lidské být je především být odpovědným**, a to ve všech rovinách! Tedy být odpovědný k sobě samému, k okolnímu světu a zejména pak k druhým lidem, popřípadě i k řádu bytí, který nás přesahuje. Všechny těchto rovin se zcela přirozeně dotýká i činnost v rámci pomáhajících povolání. Zde mám na mysli zejména **nejrůznější profese vyznačující se „prací s lidmi“**, ať již je to **v oblasti zdravotnické, výchovně-vzdělávací či sociální**, i když bychom samozřejmě mohli o pomáhajících profesích hovořit v ještě širším kontextu. U lidí činných v rámci takových povolání totiž očekáváme zcela **spontánní prosociální jednání**. Míjíme jím jednání, jež respektuje prospěch jiných osob; ochotu pomoci druhému, empatické chování, schopnost sdílet problémy druhých, prosazování pozitivních společenských cílů atp. Z uvedených příkladů je zřejmé, že jde o samu podstatu pomáhajících profesí, jinými slovy o základní profesionální dispozice, či dokonce povinnosti. Přirozeně by bylo optimální, pokud by člověk tímto způsobem jednal jen pro dobro samé a ne z jiných důvodů – ať už se jedná o důvody profesionální, nebo dokonce snad i zistné.

Každý člověk, ať chce či nechce, se v každodenním životě, tedy i ve zcela obecné rovině, setkává s množstvím etických otázek a problémů. Rozmanitost života a zejména pak jeho značná dynamika v hektické současnosti, označované jako **doba postmoderní**, popřípadě **první globální revoluce**, kdy si člověk uvědomuje ošidnost tzv. jednoduchých řešení, jej nutí, aby se čas od času zastavil a pokusil se situaci odpovědně zhodnotit a zaujmout své stanovisko, postoj. Rozhodně však přitom nemá snadnou úlohu, neboť

se i v běžném životě setkáváme s mnoha kontrasty a rozpory. Jedním z příznaků postmoderní doby je určité existenciální vakuum, vykořenění, nezakotvenost, liberalismus a odcizení člověka. Nejsou to však jevy, jež by byly typické až pro naši současnost. Naopak, tyto problémy jsou patrné již od 19. století a zejména pak ve století dvacátém. Dokladem toho mohou být, v současnosti velmi populární, romány F. Kafky, v nichž se **člověk stává cizincem ve svém vlastním životě**. Je to jeden z příznačných rysů vlivného směru filozofie dvacátého století, **existencialismu** (K. Jaspers, G. Marcel, J. P. Sartre, ale také některé myšlenky S. Kierkegaarda, M. Heideggera aj.).

Někdy bývá **člověk vnímán jenom jako soubor funkcí** (vitalních a sociálních). Ovšem život zakotvený pouze do funkcí ústí mnohdy do beznaděje, do pocitu prázdnoty, a to i uprostřed plného života. **Svět funkcí je světem problémů**, jež je nutné řešit. **Protikladem** těchto problémů pak může být **tajemství**, jež je schopno naplnit náš život **úžasem nad řádem bytí**. Ano, právě tím údivem, který vede člověka od pradávna k úvahám o smyslu našeho bytí, tedy k filozofii.

Některé ideje existenciální filozofie jsou tedy aktuální i v současnosti a tvoří vlastně jeden z myšlenkových zdrojů filozofie postmoderní.

Odcizenost (alienace) **člověka** – a zde opět můžeme říci, že ve všech rovinách – tedy k sobě, druhým i k řádu bytí, který nás přesahuje, je jedním z typických atributů současnosti. Dalším z charakteristických rysů dneška je **pluralita názorů, hodnocení, ale i postojů**. Před lidmi se otevírají obrovské, zdánlivě až neomezené možnosti dané soudobým vědeckým poznáním promítajícím se do všech oblastí lidské činnosti. Zdá se, že díky moderním technologiím může člověk téměř vše. Ovšem právě v tomto kontextu se objevuje množství etických problémů. **Svět je** nebývalým způsobem propojen, provázán, resp. **globalizován**, a to ekonomicky, politicky, v oblasti vědy, výzkumu, informatiky atp. Nejruznější ekologické krize přesahují limity únosnosti. Jsou atakovány principy trvale udržitelného rozvoje a před etikou stojí zcela nové problémy přesahující dosud známé vzorce lidského jednání (např. otázky související s rozluštěním lidského genomu, klonováním atp.). Stále naléhavěji se proto vnučuje otázka: Jaké jsou vlastně možnosti, ale i limity lidského jednání? Na jedné straně se zdá, jako by před lidmi stále zřetelněji vystával **závažný etický imperativ**, že totiž **ne všechno, co člověk může (umí), také smí**, na straně druhé se naopak in-

tenzivně prosazují **liberální hodnoty**, jimiž jsou osobní svoboda a **individuální autonomie** čili právo každého člověka zvolit si svůj vlastní způsob života...

O to nesnadnější jsou pak přirozeně situace, kdy je zapotřebí zaujímat **odpovědné postoje v rámci výkonu pomáhajících profesí**, tedy v bezprostřední interakci s ostatními lidmi, resp. s osobami, které jsou v naší péči a za které jsme v určité konkrétní rovině také odpovědni.

Tato kniha nemůže aspirovat na to, že bude předkládat hotová řešení, ale klade si za cíl přimět odborné pracovníky v rámci těchto profesí k úsilí, jež je dovede k **chápání souvislostí** v jejich vzájemné interakci a determinovanosti. Právě to by mohla být cesta, která vede pravděpodobně k tomu, aby byl člověk schopen zaujímat své vlastní názory a postoje, identifikovat se s nimi, umět je adekvátním způsobem obhájit a **být tak odpovědným**.

Odpovědnost člověka se dotýká bezesporu všech oblastí našeho života. Na zdi památníku významného indického státníka, myslitele, charismatického národního vůdce **Máhatmá Gándhího** (1869-1948) je umístěna tabule, na níž jsou vyjmenovány **společenské nešvary** či, lépe řečeno, zlořády. Jsou jimi:

- **politika bez zásad**
- **bohatství bez práce**
- **požitky bez kontroly svědomí**
- **vědění bez charakteru**
- **obchod bez morálky**
- **věda bez humánnosti**
- **služba Bohu bez obětí**

Je zřejmé, že všechny výše uvedené projevy mají společný základ, totiž využití prospěchu a výhod dané situace, ovšem při naprosté **absenci odpovědnosti** za takové jednání. V následujícím textu se proto pokusíme některých naznačených problémů a otázek dotknout.

Dalším podstatným rysem, na nějž bude vhodné hned v úvodu upozornit, je snaha o pokud možno **interdisciplinární charakter** předkládané publikace. Vedle přístupů odpovídajících duchu filozofické antropologie nebo teologie je patrný přesah i do dalších oborů, resp. speciálních věd, zejména pak do oblasti psychologie. Kniha se tak snaží předkládat nejen námě-

ty k zamyšlení, ale také přimět čtenáře k dalšímu studiu naznačených etických otázek a problémů. Upozorňuje jej na možná rizika při výkonu pomáhajících profesí, vždy mu ovšem ponechává dostatečný prostor k vytvoření vlastního názoru na řešené otázky, popřípadě i k polemické diskusi.

Otázky týkající se podstaty člověka

1.1 Člověk je sám sobě otázkou

Na otázky po podstatě člověka lze nahlížet pod zorným úhlem hned několika speciálních věd. Zůstaneme-li v rovině filozofické antropologie, jejímž úkolem je zkoumat člověka jako celek, zjistíme, že právě člověk je jediný živý tvor, jenž je schopen tázat se po své identitě, ba co více, toto tázání se dokonce jeví být jeho povinností, neboť ptát se může právě jenom on, člověk (E. Coreth, 1994).

Lidé jsou bytostmi odlišujícími se od ostatních živých tvorů vědomím, schopností reflexe, a to i **reflexe sebe samých**. Člověk se dokonce sám sobě stává velkou otázkou a mnohé odpovědi na otázky po jeho identitě v sobě nesou zárodky dalších otázek. Je to jakoby nikdy nekončící proud otázek a odpovědí, hledání, nalézání a ovšem i tápání. Čím více se nám otevírá horizont našeho poznání, vědění, tím více dychtíme po dalších informacích. Člověk jako by spíše tušil než věděl, a když má pocit, že už ví, tak znenáhla poznává, že je jeho vědění omezené, a tak se znova a znova táže...

Toto nikdy nekončící tázání je procesem sahajícím až do dávného období, kdy se začíná „rodit“ filozofie jako racionální a univerzální věda. Člověk se již nespokojuje s odpověďmi v rovině mýtu a při hledání odpovědí na své otázky začíná stále více uplatňovat **racionální přístupy**. Tak jej vlastně údiv dovede až k filozofii (Platon, Aristoteles), neboť právě údiv otevírá obzory.

Je-li jedním ze tří pilířů evropské kultury právě řecká filozofie (vedle judaismu a křesťanství), pak nás jistě nepřekvapí, že onen proces neustálého tázání nalézáme právě v jejím odkazu. Výstižně to formuluje otec všech filozofů Sokrates ve svém známém výroku „*Scio me nihil scire*“, tedy „*Vím, že nic nevím*“ (viz Platon, Obrana Sokratova 6,21). Určitý „*metodický skepticismus*“ v oblasti poznání je ovšem patrný i v následujících epochách evropské filozofie. Další rozměr získává např. už v počátcích filozofie novově-

ké, a to v díle tolerantního myslitele 16. století Mikuláše Kusánského *De docta ignorantia* (O učené nevědomości). Mnohé myšlenky i otázky v tomto díle prezentované ovlivnily další vývoj v různých oblastech, např. v matematice, astronomii a také v psychologii, ačkoliv se tyto speciální vědy vydělily z filozofie až mnohem později, většinou ve století devatenáctém.

Pokusíme-li se v tomto směru naznačit, i když jen velmi schematicky, křesťanský přístup, a to s odkazem na bibli (na zjevené pravdy), a tedy spíše z hlediska víry, nalézáme jej vyjádřený např. ve slovech apoštola Pavla v 1. listu ke Korintským *„Nyní vidíme jako v zrcadle, jen v hádance, potom však uzříme tvář v tvář. Nyní poznávám částečně, ale potom poznám plně, jako Bůh zná mne“* (1. Kor. 13,12).

Mnoho podnětných úvah z oblasti lidského poznání a tázání nalézáme v celých dějinách křesťanské filozofie. V samých počátcích, v období učení církevních otců, **patristiky**, vyniká zejména velký teolog, filozof i pozoruhodný psycholog sv. Augustin (5. stol), zjevně ovlivněný Platonovou filozofií. V době rozkvetu klášterů, vzniku univerzit a scholastiky (12.-13. stol.) jsou to např. sv. Albert Veliký, jeho žák sv. Tomáš Akvinský aj., kteří postavili svou filozofii a teologii (viz příznačné rčení *„philosophia est ancilla theologiae“* – *„filozofie je služebnicí teologie“*) na myšlenkách dalšího velkého Řeka, Platonova žáka, Aristotela. Dílo sv. Tomáše Akvinského bylo později aktualizováno zásluhou výjimečného papeže 19. století **Lva XIII.** (viz encyklika *„Aeterni Patris“* z r. 1879) a pod označením **„novotomismus“** se stalo oficiální filozofií katolické církve ve 20. století. V tomto směru vynikl např. francouzský teolog, filozof a znalec umělecké kreativity Jacques Maritain, viz např. jeho dílo *„Integrální humanismus“* (Řím, 1969). Širší pojetí soudobé křesťanské filozofie je pak označováno jako **novoscholastika**.

Ačkoliv je výše prezentována jen velmi neúplná výšeč onoho rozsáhlého procesu lidského tázání a poznávání, přesto nelze v této souvislosti opomenout dalšího pozoruhodného Francouze, jímž byl **Pierre Teilhard de Chardin**, výjimečný teolog, filozof, přírodovědec a paleontolog, viz např. jeho dílo, přeložené do češtiny, *„Vesmír a lidstvo“* (Praha, 1990). Ideje a vize tohoto vynikajícího filozofa, který již v polovině dvacátého století nejen upozorňoval na budoucí problémy lidstva, ale zároveň byl schopen formulovat jejich možná řešení, je sice možné zařadit do myšlenkových proudů novoscholastiky, avšak pravděpodobně bude mnohem výstižnější užít pro ně označení **křesťanský evolucionismus**.

1.2 Holistické pojetí člověka

Člověka vnímáme jako bytost bio-psycho-sociální a v posledních letech jsme si zvykli hovořit též o sféře duchovní (spirituální), viz např. V. E. Frankl, jenž hovoří o člověku jako o „**tělesně-duševně-duchovní totalitě**“ (1995, s. 123). Jakmile bychom totiž některou z těchto stránek opomenuli, dopustili bychom se nebezpečného redukcionismu. Všechny sféry člověka tvoří navzájem **jednotu**. Jejich vzájemný vztah a hierarchie jsou však mnohem složitější a z dějin filozofického myšlení je patrné, jak byl tento problém vždy aktuální.

Vrátíme-li se opět k řecké filozofii, pak vidíme, že již v pojetí Platonově je zřejmá snaha tento problém řešit ve vztahu idejí, resp. světa idejí, a látky. Na světě idejí má člověk podíl svou nesmrtelnou duší. Tělo a smyslovnost jsou však pouta, která jej strhávají, viz známé Platonovo rčení „*sóma séma*“, vyjadřující, že „*tělo je hrobem*“ (míněno hrobem duše). Tím je vlastně naznačena i jejich vzájemná hierarchie. V této souvislosti ovšem nelze opomenout často citovaný výrok apoštola Pavla: „*Tělo totiž touží proti duchu a duch proti tělu. Mezi nimi je vzájemný protiklad.*“ (Gal 5,17). Podobnost obou myšlenkových proudů, resp. vliv řecké filozofie na křesťanské myšlení, je bezpochyby zřejmá.

Aristoteles řeší vzájemný poměr duše a těla na základě vztahu látky (těla) a formy (duše), tedy tzv. hýlemorfismus, přičemž je určující forma. Duše tedy formuje tělo. Jak bylo již výše uvedeno, z jeho pojetí vychází v období scholastiky sv. Tomáš Akvinský, jenž však nepovažuje tělo a duši za zcela oddělené substance, ale vnímá je v bytostné jednotě člověka. Ačkoliv můžeme nalézt ve středověkém křesťanském myšlení některé rozpory, nemění to nic na skutečnosti, že postavení člověka je od doby velkých církevních otců vnímáno jako něco zcela výjimečného (člověk již není pouhým odleskem, ale autonomní bytostí, osobností). Tato kvalitativní změna v postavení člověka vyplývá jednak z jeho nového **vztahu k osobnímu a trojjedinému Bohu**, a to i na základě svobodného rozhodování člověka pro spirituální hodnoty víry umožňující přesah do oblasti osobního kontaktu, resp. setkání, s Bohem.

Změna v postavení člověka je dále zřejmá i z jeho kvalitativně nového vztahu k ostatním lidem prezentovaného **láskou** jakožto horizontálním rozměrem víry. Dvě největší přikázání jsou zakotvena právě v křesťanské

lásce. Vedle lásky k Bohu, jakožto největšího a prvního přikázání, Kristus formuluje i přikázání druhé, podobné: „*Miluj svého bližního jako sám sebe.*“ (Mt 22,39) a k tomu navíc nabádá i k milování nepřátel! (Mt 5, 43-44).

V neposlední řadě řeší křesťanství také vztah člověka ke světu. Opírá se přitom jak o Starý zákon, viz např. „*Plodte a množte se a naplňte zemi. Podmaňte ji a panujte nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nad vším živým, co se na zemi hýbe.*“ (Gn 1,28), tak o Nový zákon, a to především s odkazem na vtělení Božího Syna, jenž vlastně žil náš život (viz svědectví evangelií).

Všechny tyto skutečnosti přirozeně dodávají člověku nejen jedinečnou pozici, ale také dosud nepoznanou **důstojnost**.

V novověkém myšlení pak filozofie věnuje zcela přirozeně značnou pozornost **subjektu**, tedy člověku žijícímu v tomto světě (E. Coreth, 1994).

Tento zdánlivě vzdálený exkurs není zbytečný, neboť řecké a křesťanské filozofické myšlení významným způsobem ovlivnilo nejen náhled na člověka, ale také přístupy k řešení jeho problémů. Jestliže se již u Sokrata (5. stol. př. Kr.), usilujícího o výchovu autonomního, vnitřně svobodného člověka, setkáváme s imperativem „*gnóthi seauton*“ (poznaj sebe sama) a v průběhu dějin pak vidíme, jak je tento proces složitý, snáze si uvědomíme, že si nelze bez hledání odpovědi na onu základní otázku „*Co je člověk?*“ klást ani otázky další. Proto v současnosti (snad i s ohledem na to, že jde o dobu postmoderní) stojíme s obdivem nad hloubkou i originalitou myšlenek a vizí našich velkých předků. Člověk byl vždy předmětem svého vlastního tázání a složitost jeho niterného života v něm budila úžas, právě ten úžas, údiv, jenž podle velkých řeckých filozofů vede člověka k filozofii (viz též známý výrok A. Einsteina: „*Ten, kdo se neumí divit, ten, kdo neumí žasnout, je takřka mrtev.*“

Nepřekvapuje nás tedy, že na tuto skutečnost dokázal již v 5. stol. po Kr. zcela jedinečným způsobem reagovat patrně první moderní člověk v dějinách, vynikající teolog, filozof a především introspektivní psycholog **sv. Augustin**, a to zejména ve svém díle **Vyznání** (1992): „*Je to něco tak úžasného, můj Bože, tak hluboká a nekonečná rozmanitost! Ale to je duch – a to jsem já. Co tedy jsem, Bože můj? Co jsem to za bytost? ... Rozmanitý život, plný proměn a přitom nekonečný!*“ Nebo na jiném místě čteme: „*Lidé jsou už takoví, že obdivují srázy hor, obrovské vlny moře, mohutné toky*

Otázky týkající se podstaty člověka

řek, šířku oceánu a cesty hvězd, ale na sebe (své nitro) zapomínají.“ (10. kn., kap. 8). Je zajímavé, že již první věta tohoto pozoruhodného díla o komplikovanosti lidského nitra vlastně naznačuje řešení: „*Pro sebe jsi nás stvořil a neklidné je naše srdce, dokud nespočine v tobě.*“ Právě důrazem na introspekci, na schopnost člověka ponořit se do hlubin svého nitra (duše), se sv. Augustin ve svém Vyznání dotýká dimenze nevědomí (podvědomí), tedy problému, který řeší v rámci psychoanalýzy až počátkem 20. století S. Freud. Augustinovy pozoruhodné názory na paměť, koncentrované nejen do často citovaného výroku „*v paměti i zapomenuté*“, ale také do množství dalších překvapivých úvah o paměti a nitru člověka, např.: „*Všechno se děje v mém nitru, v nesmírných prostorách mé paměti... tam se setkávám se sebou samým a spatřuji sebe sama, cokoli, kdykoliv a kdekoliv jsem něco dělal – ba v jaké jsem přítom byl náladě... Kdo pronikne až na dno paměti?... Velká je síla paměti! Nevím, Bože můj, ale je to něco hrozného, jak hluboká a nekonečná je její rozmanitost.*“ Augustin uvažuje také o čase, který podle něj nemohl být před stvořením (jeho neoddělitelnost od našeho vědomí, vnímání přítomnosti jako skutečnosti, minulosti ve vzpomínce a budoucnosti v našem očekávání). Překvapivě se tak dotýká problémů jevících se nejen jako velmi relativní, ale jež nás v konečném důsledku mohou překvapit svým dotekem se současnými fyzikálními názory, vycházejícími např. z Einsteinovy teorie relativity, která tak zásadním způsobem změnila chápání hmoty, prostoru a času.

Těžko lze porozumět přítomnosti, aniž bychom nereflektovali minulost a zároveň neměli vizi do budoucna. Je tedy zřejmé, že by člověku měla být vlastní snaha o **nazírání věcí v souvislostech**, kdy reflexe minulosti, tedy cesta směřující „ad fontes“ (k pramenům), je důležitou součástí **celostního** (holistického) **chápání světa**. V této vzájemné propojenosti, provázanosti a celistvosti může být zakotvena také naděje, jak se v aktuálních problémech postmoderní doby lépe orientovat. Holistický přístup pak může být přijatelnou cestou směřující k lepšímu porozumění sobě samému právě v kontextu světa, jehož jsme součástí, viz R. Palouš (1997).

1.3 Vrstvy, formy, dimenze bytí člověka (osobnosti)

Pokud bychom se pokusili některé výše naznačené problémy převést do psychologické roviny, pak by bylo možné ve stručnosti konstatovat, že hledání vlastní osobnosti je pro každého člověka nesnadnou cestou (poutí), která nikdy nekončí. V procesu **humanizace**, **socializace** a zejména **personalizace člověka** se totiž uplatňuje množství vztahů, vlivů a proměnných, jež jsou schopny onen proces podstatným způsobem ovlivnit. Zdá se, jako bychom se rodili pouze s potencií stát se lidmi, neboť vliv formujících faktorů, např. sociokulturního prostředí, je značný. Jakékoliv poruchy v tomto složitém ontogenetickém procesu mohou vést k závažným frustracím (deprivacím), deformujícím vývoj člověka, viz například problematika tzv. „vlčích dětí“ (Langmeier, J., Matějček, Z., 1974). Navíc je zřejmé, že jsou v onom podivuhodném procesu formování osobnosti člověka navýsost důležité již samotné počátky jeho duševního života. Ty je ovšem nutno datovat do doby ještě před vlastním narozením, tedy do **období prenatalního** (Langmeier, J., Matějček, Z., 1986). O mimořádném významu tohoto ontogenetického odstavce svědčí koneckonců pozoruhodný rozvoj tzv. prenatalní psychologie právě koncem 20. století, viz např. Verny, T., Kelly, J. (1981), prenatalní diagnostiky, prenatalní léčby a dokonce i prenatalní chirurgie.

V závěru úvah o podstatě člověka lze ještě naznačit určitou syntézu výše uvedených otázek. Pokusíme se o celostní přístup, o vnímání člověka ve všech jeho vrstvách a dimenzích, a to jak pod zorným úhlem filozofické antropologie, tak i psychologie, viz obr. 1.

Pojetí jednotlivých vrstev člověka, resp. jeho osobnosti, není záležitostí až moderní psychologie, ale jistě nás nepřekvapí, že se s takovým chápáním člověka setkáváme již u starých Řeků. Tak např. **Platon**, a to zejména v dialogu *Faidros*, formuluje svou nauku o **třech částech duše**, jimiž jsou **myšlení** (rozum) mající sídlo v hlavě, dále **vůle** s centrem v hrudi a konečně **žádostivost**, jež sídlí v podbříšku. Každá část duše se projevuje nějakou ctností. Rozum moudrostí, vůle statečností a žádostivost (pud) střídmostí. Myšlení (rozum) je jako jediná část duše nesmrtelné. S touto naukou souvisí též rozvrstvení společnosti na vládce, jimž přísluší moudrost, dále na strážce, vyznačující se statečností, a řemeslníky, kteří by ve

Otázky týkající se podstaty člověka

své žádostivosti měli být umírnění. Spravedlnost ve státě je pak dána tím, že všechny tři stavy uvede v soulad rozum, neboť je tomu tak i v životě každého jednotlivého člověka. Jak je již výše uvedeno, podle **Aristotela** duše formuje tělo, jinými slovy, tělo je nástrojem (řecky organon) duše. Různým stupňům organična, tedy rostlinám, živočichům a člověku, odpovídají **tři druhy duše – vegetativní, senzitivní a rozumová**, přičemž vyšší forma duše nemůže existovat bez té nižší!

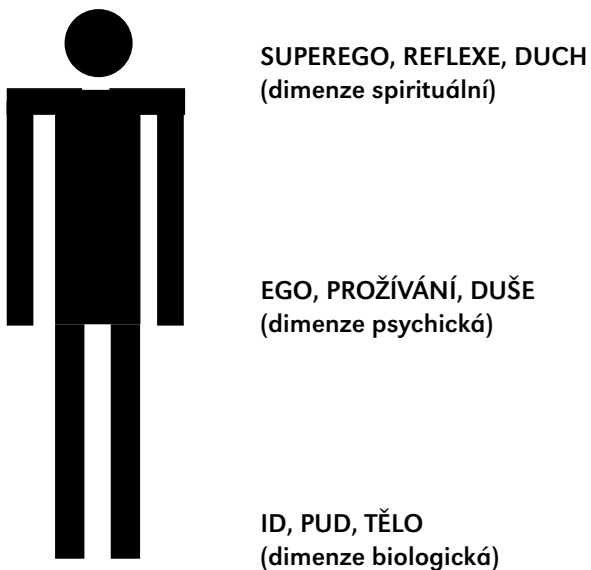
V psychologické rovině pak do určité míry koresponduje s tímto členěním známé pojetí zakladatele psychoanalýzy **Sigmunda Freuda**, jenž pro jednotlivé dimenze bytí člověka použil označení **ID, EGO a SUPEREGO**. Dimenzi ega je pak zapotřebí vnímat jako „bojiště“, kde se odehrávají střety mezi biologickými potřebami (pudy) člověka, tedy vrstvou id, a společenskými normami, reprezentovanými v tomto schématu dimenzí super-ega. Konflikty, které takto vznikají, jsou potlačovány do oblasti nevědomí (podvědomí) a mohou být příčinou duševních poruch.

V současné psychologii lze pro tyto jednotlivé stupně bytí člověka pravděpodobně nejspíše použít pojmy **PUD, PROŽÍVÁNÍ a REFLEXE**, tedy **VĚDOMÍ** (to, že člověk myslí, cítí a zároveň si to všechno uvědomuje).

Pokud nakonec ke schématu na obrázku č. 1 ještě přiřadíme pro jednotlivé dimenze bytí člověka výrazy obvyklé pro filozofickou antropologii, tedy **TĚLO, DUŠE, DUCH**, získáme **celostní pojetí člověka**, kde jsou jednotlivé vrstvy bytí mezi sebou navzájem propojeny a tvoří **funkční celek**. Člověk je tělesný, duševní a duchovní zároveň. Všechny tři dimenze jsou vůči sobě navzájem ve zvláštním vztahu. Člověk žije třemi způsoby, které v něm tvoří neoddělitelnou jednotu, ovšem přesto jsou odlišnými formami bytí. Tělesná bytost usiluje o zdraví těla, saturování primárních potřeb atp. Duševní bytosti jde o realizaci vitálních sil, o příjemné pocity, odstranění napětí, o jakousi pohodu ve svém vlastním těle. Naplnění těchto tendencí vede k uspokojení a slasti, selhání pak k nepříjemnému napětí a frustracím. Jako duchovní bytosti (osobě) jde člověku o zakotvení ve smyslu, o hodnoty, jakými jsou víra, spravedlnost, svoboda, odpovědnost, smysluplnost aj.

Tento holistický pohled na bytí člověka nám vytváří potřebné předpoklady k tomu, abychom mohli adekvátně přistupovat k dalším problémům, naznačeným v následujících kapitolách. Jak je výše uvedeno, duševní a duchovní prožívání probíhá v odlišných dimenzích a je navzájem nezávislé

(i když tvoří jednotu). Ze zkušenosti totiž víme, že co je příjemné, nemusí být ještě správné, a co je hodnotné, nemusí být zase příjemné (A. Längle, 1987).

Obr. 1: Vrstvy (dimenze) bytí člověka

Základní pojmy související s etikou

Než se začneme zabývat konkrétními etickými problémy, je vhodné věnovat pozornost terminologii, resp. osvětlení některých základních pojmů z oblasti etiky.

2.1 Etika

Z **etymologického hlediska** je patrné, že pojem etika má svůj původ v řeckém slově „ethos“, což v češtině znamená „zvyk, mrav, obyčej“, popřípadě i „zvláštnost“ (F. Lepař, rok neuveden, str. 326). Z toho lze vyvodit, že se jedná o nauku zabývající se správným (obvyklým) jednáním v lidském společenství. V původním slova smyslu totiž ethos znamená stáj a ve vztahu k člověku pak společné místo (na bydlení) dané určitým společenstvím nebo původem, kde se ve vzájemných vztazích vytvářely společné obyčeje, mravy závazné nejen pro celek, ale i pro jednotlivce.

Vývoj etiky byl totožný s vývojem filozofie, tedy počínaje obdobím mýtickým (vazba na staré hrdinské eposy a náboženské spisy) až k vytváření racionálních základů vycházejících z promyšleného zpracování problému, které nacházíme u starých Řeků. Z historického hlediska má zásluhu na vytvoření etiky, jako vědy o jednání lidí ve společnosti, zejména Aristoteles, viz např. jeho dílo Etika Nikomachova. Věnuje pozornost individu a respektujícímu obecný prospěch, jímž je blaho státu. Tím je také formulován prostředek k dosažení konečného cíle člověka, kterým je lidská blaženost. Řecké myšlení se zabývalo především tímto světem. **Mravné** (ctnostné) bylo tedy vše, **co vedlo k lepšímu životu na tomto světě**, a tak lze etiku vnímat jako **praktickou filozofii reprezentující vztah člověka ke světu**.

Jako o vědě lze však o etice hovořit teprve tehdy, když má daný svůj **předmět**. Tím je **morálka**, která **hodnotí lidské jednání z hlediska dob-**

ra a zla, a to porovnáváním se svědomím člověka. Z toho, co bylo již řečeno, ale též s ohledem na množinu pojmů, jež budou v dalším textu vysvětleny, je patrné, že morálka má svá specifika, a není tedy vhodné zaměřovat ji s pojmem etika.

Pokusíme-li se etiku definovat, pak lze říci, že **je filozofickou vědou o správném způsobu života, vycházející z racionálních přístupů a snažící se nalézt, popřípadě i zdůvodnit, společné a obecné základy, na nichž morálka (předmět etiky) stojí.** Tak lze říci, že **je etika vlastně teorií morálky**, tedy filozofickou disciplínou zkoumající morálku, popřípadě morálně relevantní chování a jeho normy. Z tohoto pohledu pak můžeme hovořit např. o filozofické etice vycházející z různých směrů filozofie objevujících se v průběhu dějin. Z období starého Řecka lze pro ilustraci uvést např. **stoickou etiku**, viz rčení „sustine et abstine...“, jež je založena na odříkání, askezi. Na straně druhé existovaly přirozené i opačné názory a postoje, např. **hédonismus** jako jeden ze směrů tzv. epikureismu. Hédonismus propaguje pro změnu smyslové požitky v duchu rčení „carpe diem“ čili „utrni (urvi) den“. Jistě by bylo možné v dějinách filozofie úspěšně nalézt ještě další systémy založené na sebezapření a ctnosti, která je podle stoiků sama sobě odměnou; ušlechtilosti či vznešenosti, neboť se jedná o hodnoty, jež jsou schopny člověka zavazovat takřkajíc již ze své podstaty a navíc se v životě nepochybně osvědčují. Jejich prezentace však není smyslem této kapitoly.

Naopak je zapotřebí upozornit zde ještě na jinou významnou dimenzi etiky, která je založena na odlišném principu než etiky filozofické, totiž **etiku náboženskou**. Její podstata spočívá (v obecné rovině) ve vděčnosti člověka Bohu (popřípadě bohům) a právě na základě této vděčnosti se pak odvíjí i vlastní jednání člověka. Například v křesťanské tradici (křesťanská etika) by měl člověk odpovídat na dar své existence, existence světa, své rodiny, životního štěstí atp. láskou ve smyslu respektování dobra bližního (milovat nejen své bližní, ale i nepřátele, viz výše), aniž by z toho očekával nějaký prospěch (viz 1. Kor, 13. k.). Takové jednání pak odpovídá smyslu řeckého pojmu „charis“, resp. latinského caritas (křesťanské pojetí nezištné lásky).

V judaismu je etika vnímána jako plnění povinností z lásky k Bohu (viz dekalog, Ex 20, 1-17) a v každodenním žití usilují věřící židé především o jednotu ve společenství a ve víře.